

Іван Лисий

«ВІДДАЛЬ ВІД СЕБЕ», АБО КОСМОПОЛІТИЗМ ЧИ РОЗДВОЄННЯ ДУШІ?

Моя роздвоєна душа мучиться...
Ю. Луцький

2019 року шанувальники діаспорної україністики відзначатимуть сторіччя Юрія Остаповича Луцького / Georgy S. N. Luckyi (1919–2001). Він обрав своїм життєвим покликанням, за словами іншого видатного емігранта Ю. Шевельова, роль «впроваджувача в чужі світи» української культури. Сам Луцький репрезентував себе скромно: «популяризатор української наукової тематики в англomовному світі» [13, с. 93]. Тубільний його дописувач і публікатор Р. Корогодський, навпаки, підставно наголошував у передмові до його щоденника: Луцький – постать надто відома й обросла позитивною міфологією [6, с. 8]. Останній обставині сприяла публікація українською мовою не тільки частини англomовних праць Ю. Луцького з історії української культури (всього їх понад три десятки), а й його спогадів і щоденника. Усі ці тексти служимуть джерельною базою задуманої мною розвідки. Оскільки наклади цих книжок досить скромні, дозволю собі власні роздуми супроводжувати щедрим цитуванням. Безсумнівно, спадщина та інтелектуально потужна постать Ю. Луцького заслуговують на його батьківщині спеціального дослідження поза всякими датами. Та цього разу я не стану творити його портрет чи бодай силуетку. Мене цікавить (і безумовно вартує уваги!) одна грань цієї

репрезентативної для діаспорного середовища особи – послідовно упродовж усього життя декларований ним космополітизм. Намагатимусь доказати, що насправді його світоглядна позиція, хоча певною мірою справді дотична до космополітизму, та у чомусь суттєвому тотожна *феноменові Гоголя*, досліджуваному нашим героєм. Тобто що йдеться властиво про роздвоєння душі інтелектуала. Звідси, звісно, не збираюся робити висновок про неспроможність космополітизму через можливість його редукції до світоглядної амбівалентності. Та все-таки ситуація, коли декларований універсализм насправді обертається загрозливою двоїстістю особистості, досить трагічна, щоби нею нехтувати. Загрозливою, бо й сам Луцький означення *трагізм* застосовує не тільки до Гоголя, а й до себе самого.

Космополітизм як проблема особливо актуалізується в добу глобалізації. Посилення космополітичних віянь засвідчує, серед іншого, зауваження професора паризької Вищої школи соціальних наук і автора недавно виданої праці «Так далеко, так близько», у підзаголовку якої фігурує «Критика космополітичного розуму», Олів'є Ремо про те, що, будучи формою розуміння соціуму, соціально-політичний космополітизм в умовах тотальної глобалізації перетворюється на форму існування соціуму. Проте хоча б відносної єдності у тлумаченні його засад сьогодні не досягнуто. Французький професор констатує, що поняття космополітизму дуже заплутане, розчинене у понятійній «туманності». Аби не залізати у хаші термінологічної казуїстики, космополітизм можна визначити як обґрунтування відданості індивіда світовій спільноті людей, людству. Альтернативна космополітизові світоглядна позиція – націоналізм – також може бути окреслена через відданість; це обґрунтування відданості людини вужчій, локальній спільноті – етнічній чи національній. Адже, як слушно зауважила Сімона Вейль, «людина відчуває, що життя її без відданості є чимось потворним» [2, с. 108]. Ці антиподи не ровесники. Генезу космополітизму впевнено виводять з античної культури, тоді як націоналізм породжений добою модерну. Але з появою другого вони перебувають у ситуації конфлікту.

Сьогодні космополітизм у соціально-політичному сенсі цього поняття витлумачують як спосіб організації суспільного буття людства, ґрунтований на ідеї світового громадянства. І коли Ю. Луцький стверджує, що «...людство єдине і... під релігійним і національним різноманіттям треба шукати спільних коренів» [13, с. 136], то він демонструє у трохи збаналізованому варіанті своє наближення саме до космополітичного концепту єдиної природи людей.

Та є доля рації у міркуванні О. Забужко, яка, прихильно приймаючи космополітизм Луцького, тлумачить його для себе прирізно так: бути космополітом означає у цьому разі бути людиною культури *par excellence*, а не тільки культури української; «чутися “у себе вдома” в усій світовій культурі» [5, с. 156]. Ця доля рації полягає тільки в тому, що наш герой обрав культуру цариною своєї фахової дослідницької діяльності, а тому його позиція дотична не стільки до соціополітичного, як до культурницького аспекту космополітизму, який тут і братиметься до уваги.

Щодо використаної у цитованій фразі формули «людина культури», то нею не багато сказано, оскільки вона застосовна до кожного з нас, зокрема до варвара, у якого своя культура. Така формула щоразу передбачає конкретизацію: людина якої культури? Іще сумнівнішим виглядає одомашнення будь-ким «всієї світової культури». Адже це суто інтимне відношення до дуже конкретних, емпірично даних часток людського світу. «Тільки через речі й земні істоти, – як стверджує С. Вейль, – людська любов може проникнути до того, що поза нею» [3, с. 125], навіть до трансцендентного. Тут же «світова культура» є чистої води абстракцією (щоправда, означення «вся» надає їй несподіваного кількісного виміру). Або ж вона мислиться як якась окрема сутність, особливий культурний простір, що існує поруч або понад національними культурами. Але сучасна гуманітарна думка керується тим, що культура – це завжди відмінність, розрізнення, а не щось аморфне, нерозрізнюване. І навіть космополіт Луцький не тільки допускає «відкриття понаднаціональних вартостей у культурі нації» [9, с. 61], а й ставить під сумнів можливість «одомашнення»

інокультурного навіть за рідкісної умови – зміни мови мислення: «Та хоч я думаю по-англійському, я все-таки *не вдома* (курсив мій. – *І. Л.*) в англійській мові. Рідної мови ніщо не може заступити. Вона живе в розумі й серці» [13, с. 296]. Зрештою, О. Забужко спростовує сама себе, тут же іронізуючи над намаганням «маскувати велич під надлюдськість, відмовляючись впізнавати її у звичних, повсякденних формах» [5, с. 157].

Культурницький космополітизм – оксюморон у тому сенсі, що принципом космополітизму є єдність людської природи, а ідея культури стверджує плюралізм людини. «Культура ніколи не була і ніколи не буде, – як слушно стверджував Н. Бердяєв, – абстрактно-людською, вона завжди конкретно-людська, тобто національна, індивідуально-народна...» [2, с. 95–96]. Культурницький варіант космополітизму у світоглядному своєму втіленні обстоює суто приватні (чи й примхливі?) стосунки кожного індивіда з культурою, тобто властиво індивідуалістичну позицію. Адже ґрунтується на ідеї домінування самотньої мобільної людини, з якої конструює особливого культурного суб'єкта – громадянина світу, «вселюдину». Він проголошує досягнення відданості світовій культурі, загальнолюдським цінностям ціною відмови від належності до певної локальної, національної культури, відмови, яку можна було б окреслити як самозречення і яку М. Фуко іменував «звільненням від себе». Ось як таке звільнення звучить в устах Ю. Луцького: «...який з мене українець? Я по суті космополіт, хоч уродженець України. Мені здається, що людяний космополітизм міг би промовляти і до людей на Україні. Адже вони втомлені вічними національними фестивалями і парадями» (А чи не віковичними намаганнями їх денаціоналізувати? – *І. Л.*) [13, с. 189]. Йдеться, словами К. Ясперса, про «остаточний відрив людини від її ґрунту. Вона стає мешканцем землі без батьківщини, втрачає спадкоємність, традиції» [20, с. 115]. Потенційно залучений до багатьох культурних світів, космополіт позбавляє себе шансів стати частиною будь-якого з них. Такий космополітизм ставить під сумнів або й категорично заперечує національну ідентифікацію культури.

Ю. Луцький беззастережно оголошує своє світове громадянство: «Не можна сказати, що Канада повністю стала моєю батьківщиною... Все-таки моя батьківщина і не Україна, хоч для неї я посвятив свою академічну роботу. Можна б сказати, що моя батьківщина – широкий світ, у якому я живу» [13, с. 100]. А ось іще одне з чисельних декларувань Ю. Луцьким «свого так званого (?) космополітизму»: «Я не можу сказати про себе, що я канадець, але з певністю можу назвати себе “космополітом”. Цього слова в нас дуже не люблять, хоч воно характеризує мене найкраще. Гадаю, що й нині, вісім років по здобуттю Україною незалежності, космополітизм залишається суттю мого світовідчуття, хоч я й переймаюся долею України...» [12, с. 73]. Як видно, досить категоричне декларування світоглядної позиції із трохи несподіваними щодо попередньої категоричності застереженнями («хоч»). Складається враження, що у Луцького суто раціонально вибудована космополітична позиція суперечить чуттєво опосередкованій поставі прив'язаності до Батьківщини. Та є у нашого героя і цілком інший емоційний вибух – крик-молитва без жодних застережень: «Боже, дай дожити до раціонального кінця, не зроби з мене українського патріота-емігранта! Я ж ним ніколи не був! Навіщо мене так карати?» [13, с. 336].

Це позиція зрілого Луцького, до якої він прийшов не відразу. Адже в одному з ранніх його текстів, присвяченому Марії Башкирцевій, несподівано для людини, яка з юності оголосила себе космополітом, читаємо: «Вона стала наче без вітчизни – космополіткою. І тут її найбільша *трагедія*. *Трагедія* (курсив мій. – І. Л.), що її пережив Гоголь... бо вона забула про одно – лише техніка може бути інтернаціональна, а мистецтво все мусить бути побудоване на національній основі й культурі» [9, с. 147]. Такого роду трагізм – трагізм бездомності чи безгрунтя – переживав Луцький (хоча й не часто зізнавався у цьому) на схилі віку. Та про це згодом.

Зрілий Луцький відносить себе до «людей, для яких збереження чи набуття нової національності не є важливе» [9, с. 65]. Адже він, звертаючись до парадигмальної з кінця XVIII ст.

опозиції голізму та індивідуалізму, стає на бік другого і керується думкою, що «людина (очевидно, згадана «вселюдина»). – І. Л.) завжди важливіша від нації», а тому «якраз у людському, а не в національному є сенс життя» [9, с. 60]. Некоректність цього протиставлення хоча б у тому, що людське включає національне; інакше кажучи, національне не є позалюдським. «Лише нація вже протягом тривалого часу, – слушно стверджує Сімона Вейль, яка, між іншим, згідно з характеристикою Т. С. Еліота, була, як і наш герой, самітницею й індивідуалісткою, – відіграє ту роль, яка, власне, і є головним покликанням спільноти щодо людини – це вміння забезпечити зв'язок між минулим і майбутнім через сучасне» [3, с. 84–85]. Тим не менше Луцький переконаний, що тільки всупереч націоналістичній концепції «можна зберегти і збагатити те, чим ще живе інтелігенція, тут (в еміграції. – І. Л.) не народжена, й посередньо те, чим може цікавитися справжня інтелігенція в Україні» [9, с. 66].

Як у наукових, так і в популяризаторських текстах Луцький наголошує своє не просто критичне, а неприязне (О. Забужко характеризує його як «гидливе») ставлення до ідеологічних опонентів – націоналістів («сліпого націоналізму», «самовбивчого націоналізму»). Він наляканий ймовірним спалахом націоналізму в Україні, який – згідно з пропагандистським кліше – готовий ототожнити з фашизмом: «З українськими фашистами мені не по дорозі» [13, с. 119]. У світлі таких гіпертрофованих уявлень про націоналістичні небезпеки Ю. Липа у нього не просто націоналіст, а «ультранационалістичний літератор» [13, с. 16]; віднесені до того ж табору Нечуй-Левицький переведений не тільки у творці ультранационалістичної теорії літератури, а й у літератори популістські [14, с. 157], а У. Самчук – у регіональні («волинські») літератори. Між іншим, регіоналізація чомусь поширилася і на І. Франка – «провідний галичанський митець». Чи не з небажання зайвий раз ужити національну ідентифікацію – український?

Таке припущення може здатися надто жорстким. Але послухаємо самого нашого героя, вникнемо у контекст. Серед життєвих

імперативів, занотованих курсивом у щоденнику: «Треба будь-яким коштом старатися здобути віддаль від себе, від України... Читати неукраїнських авторів...» І у продовження: «Треба доходити до життєвої правди без України і без її діаспори» [13, с. 186]. І зрештою з різкою зверхністю: «Краще залишити всіх киснути в їхньому рідному болоті, а собі шукати неукраїнських шляхів» [13, с. 422]. Луцький-космополіт не тільки дистанціюється від національного, а й вивищується над ним. Між іншим, така позиція не нова для українського інтелектуального середовища: досить згадати, серед іншого, розташування М. Семенком «апологетів рідного» серед «прочих подлих людей».

Космополітичні акценти світогляду Луцького виявляють себе в його універсалістському позиціонуванні, у наділенні універсального пріоритетом щодо національного. Як дослідник Луцький пишається тим, що набуток, з яким він звертається до праці над українськими темами, – «неукраїнський, а більш універсальний» [13, с. 303]. Одним із головних досягнень Гоголя він вважає універсальне світобачення. У висновках із його «книжки про українського Гоголя» читаємо: «Субстрат його (Гоголя. – *І. Л.*) мистецтва, мови і філософії був українським, але він домагався і домігся переплавити його в універсальну візію» [14, с. 84].

Таке переплавлення, на думку Луцького, не вдалося, наприклад, А. Метлинському, тому що той «не заглиблюється в дослідження почуттів особистості, а залишається рупором свого народу. Це применшує вартість його поезій, бо читач чує головним чином голос національного барда, але не людини як індивіда (читай: людини взагалі. Але ж це явний оксюморон: поезія людини взагалі! – *І. Л.*)» [10, с. 80]. Луцький підтримує думку В. Гомбровича, що велику літературу уможливорює реагування письменника на світ не «як поляка», а як людини [9, с. 79].

Альтернатива *національна людина* (чех, українець і т. п.) і *людина взагалі* (в т. ч. громадянин світу) належить до каркасу світорозуміння Ю. Луцького. Він згадує, що дід Стефан писав йому, «щоб я завжди старався бути доброю людиною (не добрим українцем)» [13, с. 20]. Можна припустити, що в дужках

читаємо не зовсім те, що писав дід, а що відчитував онук, який виключав національне з людського, ба більше – протиставляв одне іншому. Його турбує, що на батьківщині «Усюди наголос на Україні, а не на людині» [13, с. 131], «людині як такій».

Хоча Луцький здатен це зрозуміти («Сторіччями ми мусили боротися, щоб зберегти своє “я”... зберегти національне обличчя...» [13, с. 404], але не вибачити. Він готовий з розумінням поставитися до «великого розквіту почувань національних» після їхнього тривалого придушення силою, але буквально наляканий «справжньою оргією національної емоційності» в Україні та діаспорі 1991 року [13, с. 84]. Така емоційна реакція є відлунням візії, що визріла ще у молодого Луцького 1942 року: «У новому світі не буде місця для вузьких націоналістичних почувань, які нам наші історики прищеплювали» [9, с. 225]. З цією думкою резонує, у свою чергу, запис у щоденнику за 1994 рік: «Я переконаний, що в нашому житті національність і етнічність перешкоджають людині стати людиною. Вони відвертають увагу від *суто людського* (курсив мій. – І. Л.) і роблять людину вбогою» [13, с. 220]. А духовне збагачення, на переконання Луцького, досягається (навіть досяглося!) як на батьківщині, так і в еміграції у процесі денационалізації [9, с. 71]. Він трохи пишається особистою денационалізацією як результатом власних духовних зусиль: «Щораз більше намагаюся перестати думати як українець, а тільки як людина». Гордиться й тим, що «не замкнутий в українському колі» [12, с. 69, 361]. Радіючи, що його діти і внуки вийшли з етнічного середовища у ширший світ, Луцький вдається до тієї ж альтернативи: «Така настанова не заперечує України, але вона кладе наголос на людське, а не на національне» [13, с. 62]. Та рація, мабуть, за Сімоною Вейль, котра знає, що «пожива, яка надається спільнотою для душі, не має еквівалента у всьому світі», а «розрив з групою, до якої ти належиш, завжди тягне за собою страждання, в усякому разі – моральні» [3, с. 7, 24].

Перш ніж привернути увагу читача до моральних страждань нашого автора, варто з'ясувати, що ж вважає він «суто людським»? На перший погляд може здатися, що нічого «суто

людського» Луцький не знаходить у житті, а тільки поза ним: «А смерть – це справа людська, не національна» [13, с. 220]. Та коли серйозніше тлумачити шукане «суто людське» як альтернативу національному, то Луцький знаходить для нього і поцейбічні втілення. Збирається писати для «Сучасності» статтю про згубну роль націоналізму, оскільки, стверджує він, коли «все зосереджується на національному, забувається про *суто людське (економіка)*» (курсив мій. – І. Л.), яке не підлягає національним мірилам» [13, с. 77]. Дивовижною є спроба редукувати людське до економічного; з іншого боку, навіть у глобалізованому світі, світі між-національних корпорацій економіці не вдалося цілковито автономізуватися від національного.

Зазначена альтернатива служить для Луцького і критерієм оцінювання літературних творів. Він захоплюється польським прозаїком-універсалістом Є. Анджеєвським, бо той «пише про людей, не про поляків», тоді як «У нашій літературі панує українська людина, і тому ця література мало читається». Світового рівня українці досягнуть, коли «виростемо з національного світогляду і побачимо широкий світ». Тоді нарешті, мовляв, писатимемо «про людей як таких... Щойно з часом ми станемо людьми, не будемо тільки українцями» [13, с. 404, 101]. Як видно, національне послідовно (хоча безпідставно) виключене з людського.

Модельними у літературі для Луцького є ті випадки, коли метою митця є «висвітлити якусь *універсальну*» (курсив мій. – І. Л.) художню ідею... в якій Україна виступала би просто виражальним засобом». Оскільки українські літератори такої мети не ставили, тому нашій літературі «прикро бракувало піднесення української теми до універсального рівня». Так, на певних етапах творчості Шевченка його «думки стосувалися України, але породжував їх погляд на життя, що не знав національних меж»; тоді поет піднімався до загальнолюдських ідей. Зокрема, мислення у загальнолюдських категоріях продемонстрував Шевченко у «Катерині». Хоча, переймаючись переважно проблемами української історії, він «обмежував універсальність своєї поезії» [10, с. 103, 186, 184].

Ю. Луцький чомусь у тематиці літературного твору бачить чинник, що суттєво обмежує горизонти письменника, унеможливорює перейнятість загальнолюдськими інтересами. Особливо перешкоджає цьому, на його думку, українська тематика. Тому він покладає надію на те, що в середовищі молодих літераторів України й діаспори «поширяться не-українська тематика» [9, с. 71]. Разом з тим довідуємося, що російська тематика такими обмежувальними здатностями не наділена. Бо звернення Гоголя «в бік росіян» не завадило, на думку Луцького, опрацюванню ним універсальних проблем. Адже він створив «Ревізора» – «великий комедійний твір універсального (?) значення». Якраз «універсальності він досягнув завдяки переходу від української до російської тематики» [10, с. 138, 225].

Космополітичні (а не «общеруські») нотки у цих міркуваннях чіткіше проступають тоді, коли наголос ставимо навіть не на тому, на чий бік звернувся митець, а на тому, що він відвернувся від свого: «Для того, щоб вийти в світ, треба зберегти віддаль від себе» [9, с. 74]. Саме таке прочитання уможливлюється і наступною думкою Луцького: «...велич Гоголя частково походить саме від його безкорінності і пошуків розв'язання екзистенціальних проблем людини». Саме тому у найвизначніших творах «Гоголеві пощастило вийти взагалі поза межі національного...» [9, с. 224–225]. І цьому сприяло ослаблення його закорінення в Україні, що стало «знаком невідворотного зростання Гоголя і усвідомлення ним того, що він має досліджувати душу людини поза контекстом її генетичної пов'язаності з минулим. Якщо він хотів стати великим художником, у нього не лишалось іншого вибору, як писати про сучасну людину, не вбрану у фольклорні (тут, очевидно, етнічні або національні. – *І. Л.*) шати» [10, с. 143]¹. Щоправда, попри неодноразове позиціонування себе універсалістом, Луцький на схилі віку усві-

¹ Оця думка Луцького прямо корелює з фразою речника космополітизму З. Баумана про спотворювання й приховування місцевим вбранням людськості дієвця [1, с. 217].

домлює розмаїття як цінність і у щоденнику записує: «Я не вірю в ліберальне кредо *homo universalis* – усі ми різні, а в розмаїтості краса і сила» [13, с. 104].

У роки становлення української держави наш герой вболіває за те, що «нам далеко до Європи і до всього понаднаціонального» [13, с. 83], безпідставно мислячи Європу як дещо позанаціональне. Хоча, як і всі, Луцький на старості вертається думками в молодість, а вона у нього (принаймні, як він вважає) українська, він все-таки почуває себе «пристаркуватим космополітом» [13, с. 303].

Таке «позаперебування», вихід за межі національного є для Луцького необхідною передумовою креативності: «...творче думання починається там, де закінчується національна свідомість». Разом із тим він несподівано схвально оцінює те, що «Почуття національної ідентичності в англійців розвинене добре...» [9, с. 54–55, 85]. Як не запитати, чому утвердження у власній ідентичності для росіян і англійців особливих перепон не створює, а українським митцям має перешкоджати у їхній творчій реалізації? Чому саме вони мають дбати про «віддаль від себе»?

Коли Луцький промовисто мотивує свою любов до жанру есею тим, що «він відводив мене від української й вів до світової літератури» [12, с. 72], то у нього світова культура чи література є якоюсь самостійною сутністю, що існує поза культурами національними. Та має рацію С. Рокфелер: «Те, що у людській природі є універсально спільним, виражає себе у величезному розмаїтті культурних форм». Саме через ці останні «окремі індивідууми актуалізують свою людську природу та виражають свою неповторну особистість» [17, с. 83, 82]. Загальнолюдські цінності актуалізуються завдяки їхньому поціновуванню індивідами, які репрезентують ту або іншу культуру. Зрештою, жоден космополіт не може з'явитися без устійненої смислової мережі культури, якої він зрікається.

Таку позицію намагаються спростувати сьогодні чільні виразники космополітичної ідеології, які найчастіше культивують нехіль до осмислення культури. Адже та за своєю природою

є феноменом локальним, а космополітично налаштовані глобалісти, утверджуючи ідею «всесвітнього суспільства» (М. Култаєва), цілісними вважають лише всепланетарні феномени і процеси, а національно-культурній реальності у цілісності відмовляють. Наприклад, відомий виразник сучасного космополітизму, шведський соціо-антрополог У. Ганнерз, трактуючи глобалізацію як транснаціональне стискання до купи (transnational compression), стверджує, що коли глобалізований світ стискається до єдиного місця, то «ідея культур у множині стає дедалі проблематичнішою» [21, р. 23]. Стискання світу до «єдиного місця» відстоює і Б. Робінз [22, р. 187]. На їхню думку, у цьому єдиному просторі багатоманіття культур неможливе, бо для нього необхідний «не-стиснений простір і уповільнений час» [7, с. 58]. Про «інший простір та інший час» глобальної культури веде мову і провідний російський філософ В. Лекторський (див.: [8, с. 9]). Подібний дискурс має обґрунтовувати нівелювання національно-культурних прикмет, тотальну гомогенізацію, зоднаковіння світу як перспективу світового розвитку. Для Лекторського розмаїття культур не є цінністю, бо він доволі байдуже констатує не тільки наявність у нинішньому світі країн, які знекультурились, а отже й не відбулися, а й те, що таких країн немало.

До речі, при згадках про світову літературу у Луцького щоразу йдеться просто про літературу зарубіжну: називаються імена польських, російських, німецьких, англійських письменників. Та для нашого автора важливо, що у зарубіжних романах ХІХ сторіччя, якими він захоплювався, «заторкувалися загальнолюдські, а не суто національні теми». Тому вони й репрезентують для нього світову літературу. Проте й тут не обійшлося без «але»: Луцький констатує, що ці захоплення «не відволікали мене від роботи над українською літературою (нагадаю, що він був автором численних англومовних книжок і статей з історії української літератури. – *І. Л.*), просто я ставився тепер до неї трохи інакше» [12, с. 72–73].

Але, постійно позиціонуючи себе космополітом, Ю. Луцький далеко не завжди дотримується властиво космополітичних засад

при розв'язуванні як дослідницьких, так і екзистенційних проблем. І річ зовсім не у постмодерному нескінченному самозреценні в кожному наступному твердженні, як могло би здатися з уже цитованого тут. Наш герой досить критично налаштований як до постмодерного мислення, так і щодо постмодерної манери висловлювання. Зазначену непослідовність чи суперечливість можна б пояснити характерологією: попри схильність до категоричних (хоча часто взаємозаперечних) суджень Луцький – літератор і людина, що не любить крапок, особливо крапок над «і». Р. Корогодський, який зазнайомився з ним в останні роки його життя, знає його як людину невпевнену, схильну до невизначеності і переконаний: «Невпевненість – це його характерна риса» [9, с. 252]. Сам Луцький не тільки гостро відчуває, що живе в «еру непевності», а й зізнається у щоденнику, що віднаходить у себе «невиліковну непевність себе» [13, с. 173, 247]. Та це лише частина пояснення.

Більшої уваги вартує інший чинник, що з першого погляду (та й на думку самого Луцького) примикає до щойно зазначеного. Його він іменує «відлюддям». Витлумачувати його він схильний і як інтровертивну вдачу, і як плеканий змалку індивідуалістичний світогляд. Справді, усвідомлюючи наявність у людини взаємовиключних схильностей – до співналежності і до самотості, Луцький віддає беззастережну перевагу гіпертрофованій другій схильності. Та проведений ним самоаналіз засвідчує і дещо інше: з дитинства започатковане відчуження від свого, обездомлення чи знекорінення, яке Сімона Вейль підставно вважала «найнебезпечнішою хворобою людських спільнот» [3, с. 39]. У пору духовного дозрівання не був залучений до питомої культури: до нього не промовляла ні українська церква, яку він, до речі, у зрілому віці кваліфікує як націоналістичну (нашої церкви «не люблю, бо вона не так релігійна, як національна установа» [13, с. 92], ні Пласт, ні українська історія, ні вчення Сковороди [12, с. 76]. «Українська література і навіть українська народна культура мене знуджує...» [13, с. 72].

Не мало важило й те, що з дитинства він був виокремлений із ширшого етнічного середовища: народився у панському дворі і, «як “панич”, не бавився з сільськими хлопцями, а волів бути сам» [11, с. 19]. У гімназії він «української літератури не любив» [9, с. 265]. Оскільки «Культурна атмосфера Львова була більше польська», був «напіввихований у польській літературі», «був закоханий у польську й інші чужі літератури, які відкривали двері у світ» [13, с. 285, 71, 72]. Він цурався «пересадного патріотизму»: «Найгірше було для мене те, що нас таки старалися вчити патріотизму» [13, с. 24]. Позначився і вплив дуже авторитетного для підлітка батька, який «не любив наших гурра-патріотів і націоналістів» [13, с. 250]. Патріотизм обрид Луцькому настільки, що враження своєї першої юнацької подорожі до Італії він уже в зрілому віці резюмує таким дивовижним чином: «Там я побачив красу, і то без всякого патріотизму (?)» [13, с. 30].

Здобував він фахову підготовку з германістики, а відтак з англійської літератури. Тривалий час жив в оточенні, де майже не було українців, зокрема в Англії. Там він вперше «відчув, що можна не думати про свої національні, а про загальнолюдські інтереси» [13, с. 399]. Тому-то за океаном Луцький виокремлює себе з діаспорного середовища, бо «не терпів просвітянських і гопаківських імпрез діаспори» [13, с. 32], а зібрання діаспорників він щоразу називав у щоденнику «збіговиськами». Констатуючи свою виокремленість з діаспори, заявляв: «Чомусь мені легше було бути “безродним космополітом”... Я належу до іншого світу – неукраїнського. Мені там краще». В очікуванні родинного Святвечора занотовує у щоденнику не без самоіронії власне намагання мінімізувати своє українство: «Лише один вечір я дозволю собі бути українцем, не космополітом». І на завершення підсумкове зізнання: «...моє виховання і моя ментальність – неукраїнські» [13, с. 65, 296, 436, 231].

Ще одним чинником можна було б вважати статусні вади емігранта (промовиста назва однієї з україномовних книжок нашого героя – «Із двох світів»). Адже, за Е. Саїдом, мігрант – «інтелектуал або митець у вигнанні, політична постать між сферами,

між формами, між оселями і між мовами» – втілює «бездомну, децентровану, вигнанську енергію» [16, с. 462]. Але Луцький від цього статусу відмовлявся, боявся емігрантської маргінальності, не вважав себе емігрантом. «...а я стараюсь емігрантом не бути», – занотовував у щоденнику, – а тим більше «емігрантом-патріотом» [13, с. 192, 336]. Він позиціонував себе переконаним прихильником асиміляції, обстоював у розмовах з І. Лисяком-Рудницьким «доцільність асиміляції» [10, с. 64]. А ще на початку ХХ ст. було зауважено органічний зв'язок асиміляторства з космополітизмом [4, с. 632]. Адже асиміляція, за С. Вейль, відбирає у народів їхнє коріння. Для нашого «асимілятора» неповна асиміляція, як побачимо далі, обернулася злим жартом – роздвоєнням душі. (Не беруся стверджувати, що повна була би кращим варіантом).

Зрештою, можна покликатися і на вже зазначену хитливість позиції світоглядного космополітизму, але це поки припущення, до якого принагідно варто повернутися. Натомість зосереджуся на «роздвоєності» Луцького, для з'ясування якої щойно зазначені обставини складатимуть найближчий контекст.

Варто зазначити, що про двоїстість нашого героя, не акцентуючи її особливо, говорив свого часу Валерій Шевчук: «...Юрій Луцький, незважаючи на певне, навіть по-своєму деклароване, відчуження від свого національного ества, кладе основні сили свої та й енергію на осмислення, розгляд, ба популяризацію у чужоземному світі саме української культури і, відрікаючись од крайнощів українського самообмеження, не перестає бути українською людиною, більше того, головний інтерес покладаючи на рідній культурі» [18, с. 6]. Щоправда, у Шевчука йдеться про розрив між декларованим і здійснюваним, тоді як цей дискурс присвячений екзистенційній драмі Ю. Луцького.

Ось ще одна з його космополітичних декларацій: «У іммігрантів мого типу національна ідентичність відходить на дальший план. Я думаю двома мовами і почуваюся, як я уже казав, космополітом» [12, с. 87]. Варто зазначити, що двомовність чи бікультурність не є прикметою космополітичної позиції. То ж

Луцький тут радше констатує мовну грань свого роздвоєння. Крім того, контекст засвідчує, що все не так однозначно. Цитованому передує гірка сентенція: «Недобре жити у двох світах». А відразу після цитованого Юрій Остапович зізнається (що-правда, з невеличким застереженням) у своєму незбутому національному закорінненні: «Але навіть на старості моє українське коріння вперто пам'ятає про землю, власне, про молодість на землі, що була колись рідною». В іншому роздумі роздвоєння нашого героя набуває разючого виразу: «Роздумуючи над собою, бачу, наскільки я українець, а наскільки ні. Таки рідна мова, спогади молодих літ і т. ін. залишилися незатертими... Головні мої життєві цінності (values), мабуть, англійські і космополітичні (?). Тому мені люди, які керуються тут далі українськими цінностями, такі осоружні. Я вважаю їх за динозаврів» [13, с. 231].

Луцький то дистанціюється від діаспори і батьківщини, то нарікає на те, що йому бракує «рідних коренів». Згадує про діда Михайла і скрушно зізнається у своєму безкорінні: «Як глибоко він був закорінений у своєму середовищі і яким викоріненим є я» [13, с. 300, 71]. Читаючи нові тексти своїх давніх колег Ю. Шевельова і Л. Ревуцького, він звертає увагу на те, як чітко вони себе національно ідентифікують, і не то пишається власним безгрунтям, не то страждає від нього: «Ревуцький – справжній українець, а я космополіт. У нього немає *роздвоєння* (курсив мій. – І. Л.), яке у мене». Після розмови з Шевельовим записує аналогічне: «...він українець, а я космополіт. Нас єднає не так Україна, як дружба» [13, с. 442, 478]. Читаючи щоденник Йонеско, зауважує, що у Йонеско немає національного «Я» і що й сам намагається його позбутися: «Весь (Йонеско. – І. Л.) зосереджений на своїй персоні. Мені це дуже важко робити, хоч я стараюсь». А в наступній фразі – цілком протилежне: «Вважаю, що нашого культурного і національного «я» не можна ігнорувати». Щойно занотовував, що треба доходити життєвої правди без України, а через кілька рядків: «Від України відійти не можу. І не хочу. Усе, що там діється, мене цікавить» [13, с. 241, 187].

Після зневажливих відгуків про народну культуру у по-англійськи стриманого Луцького можна знайти вирази захоплення народною піснюю: «Мені бракує української пісні. Я дуже люблю наші народні ліричні пісні...». У щоденнику записує, що «завжди був проти оргій народної культури». Але в іншому настрої, навіть поруч із декларуванням себе «справжнім космополітом», стверджує, що «не заперечує краси нашого фольклору», і продовжує, що в народних піснях є «щось з української душі, що до мене тут промовляє». Навіть зізнається, що часом наспівує стрілецьких пісень, в т. ч. чи не найпатріотичнішу «Червону калину», і резюмує: «Інтелектуально я чимраз даліше від України, але емоційно я до неї наближений» [13, с. 264, 118, 317–318, 315, 100].

У колонці для газети «День» Луцький, ніяк не коментуючи її, наводить геть неприйнятну для космополіта думку Д. Міллера: «Доступ до рідної культури і мови веде до збагачення особи, і тому націоналізм є добрим методом зміцнення суспільства» [9, с. 125]. В іншій колонці, писаній під кінець 90-х, читаємо: «В Україні... вагомим є відкопування української історії в свідомості української людини. Без історії, і то можна сказати національної історії, нема України» [9, с. 192]. Він нарікає на те, що «Українська свідомість відроджується поволі», «хахли» «не можуть пришвидшити зростання національної свідомості» [13, с. 82, 67]. А от у щоденнику 1993 року занотовує: «Чимраз більше я відходжу від “націоналізму” як теорії і практики... Я відчуваю, як завжди, потребу чогось “транснаціонального”. І в особистім, і в суспільнім житті майбутнє у транснаціоналізмі. Треба зберегти все, що добре в національному (мова, історія і т. п.), але треба прагнути до понаднаціонального, загальнолюдського». А майже поруч: «Я завжди був гордий з мого українства і ніколи не заперечував його, лише уточнював» [13, с. 194, 45].

Вважаючи, що космополітизм панує в Інтернеті, Луцький констатував, що сьогодні «всі нації пробують поєднати його... зі своєю рідною культурою» і несподівано для космополіта стверджував, що «культуру можна плекати лише на рідній землі, у рідній

мові» [11, с. 65]. Трапляється у Луцького цілком не-космополітичне стверджувальне ставлення до національної держави: «...національні держави не перевелися... Глобальність, так само як соціалізм – не є відповіддю. Треба пильнувати свого города! ...Народи залишаються собою, і їхні ментальності і мови збережуть свій характер. Подобається це комусь чи ні» [13, с. 397]. Але й тут на завершення «космополітичне»: «Це не виключає, що варто жити на перехрестях, як я, наприклад» [13, с. 397, 391].

Ідея відчуження, самозречення у міркуваннях Луцького за логікою речей співвідноситься з ідеєю локальності, домівки. Попри мажорні, а інколи і бравурні космополітичні декларації нерідко проривається у його текстах біль буттєвого обездомлення. Досить спокійно констатуючи свою «двокультурність», Луцький скрушно висновує: «Погодити дві мої батьківщини я не можу. Радше буду бездомним». А після поїздки до України записує у щоденнику: «Тепер я ще більше, як був, – людина без батьківщини. Ні тут, ні там я не вдома» [13, с. 425, 173, 171]. Яка несподівана для космополіта, що, як мовиться, скрізь дома, туга за домівкою, біль від бездомності!

Але, як не дивно, той самий стан між *тут* (за океаном) і *там* (на батьківщині) може викликати у тієї самої людини протилежну гаму почуттів – щастя від втрати коріння або й нещастя від сили тяжіння до вітчизни: «Коли ти дивишся з погляду своєї батьківщини, тоді все виглядає серйозно і некритично. А такі безбаченки, як ми, бачимо і сприймаємо світ ширше. Тому можна сказати, що ми щасливі, що втратили своє коріння» [13, с. 50]. «Треба, будь-що, зберегти віддаль від усього українського, – записує Луцький у щоденнику 1988 року. – Це конче не тільки для строгої об'єктивності (у дослідженнях. – *І. Л.*), а для особистого щастя. Нещастя в тому, що на старість усе українське манить до себе – людина повертається до свого дитинства. Але вона мусить залишитись людиною» [13, с. 55], тобто «людиною взагалі», людиною транснаціональною.

Та вибір на користь ситуації *між* знову зовсім не остаточний: у щоденнику наприкінці 90-х прозвучала така приватна заява:

«Все-таки хотів би щось по собі залишити в Україні. Бо я духом там – не тут». Але в тому ж документі знаходимо й цілком протилежне: «Думати про “тут” і “там” взагалі недоречно, бо воно збільшує моє роздвоєння. Воно не варте інтелектуального й емоційного зусилля. Одне слово, моє страждання – емігрантське, а я стараюсь емігрантом не бути. Можна силою волі вибороти “внутрішню свободу” навіть від батьківщини, бо вона тяжіє наді мною і не окрилює» [13, с. 462, 192]. Отже, здійснено вибір на користь *тут*: долати біль і страждання, здобуваючи свободу від батьківщини, яка тільки тяжіє над людиною. Але тоді обране *тут* не є «батьківщинним». Воно радше *ніде* – іпостась *ніщо*, яке обертається в нашого автора голим запереченням свого. Шукаючи сенс життя «поза Україною... у людських масштабах» [13, с. 109], наш герой ризикує опинитися в ситуації безгрунтя, в пустелі *Ніде*.

Оте «не варте зусилля» роздвоєння на схилі віку набуває у Луцького трагічних барв і все частіше опиняється у полі його роздумів і переживань. Спочатку, констатуючи власне роздвоєння, він намагається оцінювати його доволі оптимістично: «Почасти, як споживач *світової* (не англійської чи французької. – *І. Л.*) культури і літератури, я належав до неукраїнського середовища, а почасти – до України. Було це *роздвоєнням* (курсив мій. – *І. Л.*), але не болючим, як у Гоголя, а навпаки – наснажливим» [13, с. 76]. І ще раз про скритий біль неналежності: «Усвідомив собі, що не маю відчуття приналежності... Не належу я ні до України, ні до Канади... Але з того не треба робити трагедії, бо в неприналежності є також щось добре. Але в ній криється біль імміграції» [13, с. 420]. Відчуття такого болю у Луцького, звісно, не є чимось винятковим. Дослідниця психології мігрантів Сьюзан Дж. Мет дуже промовисто назвала один зі своїх недавніх текстів у «Нью-Йорк Таймс» – «Сучасний глобаліст хоче додому» – і уточнила, що він не завжди зізнається у цьому. Іншого разу біль уже не прихований, але, як здається Луцькому, врівноважуваний: «Так, моє роздвоєння болюче, але воно також відсвіжує і вдовольняє» [13, с. 231].

Болючі для Луцького його стосунки з українською мовою. Гіркотою проникнуте усвідомлення того, що «втратив рідну мову, а мову англійську знаю недосконало» [12, с. 111]. Приступаючи на схилі віку до ведення україномовного щоденника, Луцький записує: «Ідеться про те, щоб через моє писання віднайти майже втрачений шлях до української мови, рідної моєї мови, яка є для мене найкращим голосом розуму і серця». Але й тут не без вагань, непевності на порозі двомовності: «По-українському мені вже важко говорити без упину... Краще сидіти в одній мові, для мене – англійській. Переходи творять “подвійну візію”. Але все-таки хочеться зберегти українську мову» [13, с. 46, 49]. При дослідженні біографії Квітки-Основ'яненка Луцький довідався, що коли той почав паралельно писати по-російськи і по-українськи, то «став невротиком та іпохондриком». І Луцький запитує: «Чи не було це наслідком його роздвоєння?». І про себе і свою душевну недугу: «Моя роздвоєна душа мучиться, і це підсилює мій невроз» [13, с. 310, 440].

Знаходимо у Луцького позбавлену однобічності, вузької заангажованості думку: «Поеднання національного з усьоголюдським є одним з найтрудніших, найскладніших завдань мистця, і це особливо відчувається в поневолених або молодих народів, де нахил до самооборони свого «я» завжди більш виправданий» [9, с. 163]. До речі, оте найскладніше завдання Ю. Шевельов, який іноді опонував Луцькому, розв'язував так: «...від загальнолюдського – до національного. Не для того, щоби відійти від загальнолюдського, а навпаки, щоб з більшою силою його проголосити і підкреслити – але проголосити по-своєму, по-українському. Щоб не копіювати загальнолюдське, а збагатити його» [19, с. 223]. Наш герой, на жаль, не знайшов способу проголосити загальнолюдське по-українському. Йому не вдалося осягти ту фундаментальну обставину, що світ індивіда практично ніколи прямо не співвіднесений зі світом вселюдських цінностей; між ними завжди знаходимо опосередкувальну ланку – конкретну культуру.

У Гоголя протилежності, поміж якими він обирав, чітко означені: імперська велич Росії і відсунута у минуле зваба України.

У Луцького предметами вибору є відданість українству, яке він бачить найчастіше у його радикальних, націоналістичних виявах і яке його тому більше відлякує, ніж приваблює, і відданість невідменно окресленому вселюдству. Проте остання переважно проголошується, тоді як перша реалізується практично – у спрямуванні дослідницької і популяризаторської діяльності.

.....

1. Бауман З. У пошуках центру, що тримає / З. Бауман // Глобальні модерності. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 201-220.
2. Бердяев Н. А. Судьба России / Н. А. Бердяев. – М.: Сов. писатель, 1990. – 240 с.
3. Вейль С. Укорінення. Лист до клірика / С. Вейль. – К.: Дух і Літера, 1998.
4. Гришинський В. Космополітизм і космополіти / В. Гришинський // Українська хата. – 1910. – № 10. – С. 630–632.
5. Забужко О. Людина й культура: коментар до одиссеї українського космополіта / О. Забужко // Ю. Луцький. На перехресті / Ю. Луцький. – Луцьк: Ініціал, 1999. – С. 152–159.
6. Корогодський Р. Читаючи щоденник / Р. Корогодський // Ю. Луцький. Роки сподівань і втрат. – Львів: ВНІДЛ-Класика, 2004. – С. 7–8.
7. Култаєва М. Локальне у лабіринтах всесвітнього суспільства: методологічний аспект / М. Култаєва // Філософська думка. – 2011. – № 4. – С. 49–63.
8. Лекторський В. <Вступне слово на «круглому столі» Єдність світу і розмаїття культур> / В. Лекторський // Філософська думка. – 2011. – № 4. – С. 5–10.
9. Луцький Ю. З двох світів / Ю. Луцький. – К.: Гелікон, 2002.
10. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком / Ю. Луцький. – К.: Час, 1998.
11. Луцький Ю. На перехресті / Ю. Луцький. – Луцьк: Ініціал, 1999.
12. Луцький Ю. На сторожі / Ю. Луцький. – К.: Критика, 2000.
13. Луцький Ю. Роки сподівань і втрат / Ю. Луцький. – Львів: ВНІДЛ-Класика, 2004.
14. Луцький Ю. Страдництво Миколи Гоголя, знаного також як Ніколай Гоголь / Ю. Луцький. – К.: Знання України, 2002.

15. Робертсон Р. Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність / Р. Робертсон // Фезерстоун М. Глобальні модерності / М. Фезерстоун. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 48–72.
16. Сайд Е. Культура й імперіалізм / Е. Сайд. – К.: Критика, 2007.
17. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання» / Ч. Тейлор. – К.: Либідь, 2004.
18. Шевчук В. Про родинну хроніку Юрія Луцького / В. Шевчук // Ю. Луцький. На перехресті / Ю. Луцький. – Луцьк: Ініціал, 1999. – С. 3–7.
19. Шерех Ю. Не для дітей / Ю. Шерех. – Нью-Йорк, 1964.
20. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М.: Политиздат, 1994.
21. Hannerz U. Transnational Connections: Culture, People, Places / U. Hannerz. – London, New York, 1998.
22. Robbins B. Secular Vocations: Intellectuals, Professionalism, Culture / B. Robbins. – London: Verso, 1993.